

sinde før, også blandt den moderne og velbjergede del af borgerskabet, og det kunne tilbyde en ny forklaringsramme, nye regler og måske nye ritualer.

»Faldet i spædbørnsdødelighed kan ses som resultatet af udviklingen på mange andre områder: den økonomiske vækst, udviklingen af den moderne naturvidenskab, professionaliseringen og demokratiseringen, forstået som tendensen mod at tilkende ethvert individ værdi og rettigheder«, siger Anne Løk-

ke (s. 464). Deraf kommer altså bogens undertitel, men det er måske et lige lovlig flot selskab at lade det medicinske plejeprogram færdes i.

Disputatsen har bragt – selv om jeg har peget på nogle skønhedspletter – den sundhedsvidenskabelige historieforskning adskillige skridt videre. Til lykke!

1. Rigsarkivet, Sundhedskollegiet, journalnr. 242-1822.

Tyske aktører i det besatte Danmark

Af Henrik Skov Kristensen

Gustav Meissner: *Som jeg så det – Som jeg ser det*. Oversat af Erik Fuglsang-Damgård og udgivet af Aage Trommer. (Odense Universitetsforlag, 1996). 359 s.

Ole Drostrup med bidrag af Walter Kienitz: *Den hæmmede kriger. Et portræt af General von Hanneken*. (Odense Universitetsforlag, 1997). 370 s.

Wilhelm Casper: *Wir Menschen sind eine Familie. Erinnerungen und Gedanken*. (Husum Verlag, 1994). 477 s.

Med disse udgivelser har tre aktører fra den tyske besættelsesmagt i Danmark ladet høre fra sig, direkte eller indirekte. Samlet giver de tre udgivelser et kronologisk indtryk af besættelsestidens politiske hovedspørgsmål.

Gustav Meissner var tysk presseattaché i Danmark fra september 1939 til det tidlige forår 1943. Umiddelbart efter den tyske besættelse af Danmark blev han endvidere det tyske gesandtskabs

forbindelsesmand til det danske naziparti DNSAP. Meissner plejede også forbindelser til ledende danske politikere, som ikke helt uden grund betragtede presseattachéen som en slags politisk kommissær. Meissner var uden tvivl en central aktør i udmøntningen af den tyske politik over for det besatte Danmark, således var den tyske holdning til DNSAP og spørgsmålet om det ønskelige i partiets magtovertagelse eller regeringsdeltagelse et politisk hovedspørgsmål i det besatte Danmark 1940 til 1943. Her ligger da også hovedvægten i bogen. Meissner skildrer de forskellige faser i den tyske politik samt de tyske aktører og interesser, som forsøgte at påvirke kursen i Danmark. Som bekendt kom DNSAP aldrig til fadet. Ud fra vekslende udenrigspolitiske, militære og økonomiske motiver støttede Berlin på kort sigt forhandlingspolitikken i Danmark og dermed også de gamle politiske partier.

Hele dette forløb og kompleks er indgående analyseret og beskrevet tidligere

af Henning Poulsen i *Besættelsesmagten og de danske nazister*. Og Meissner føjer, så vidt anmelderen kan se, lidet nyt dertil. Med tanke på forfatterens centrale placering er dette skuffende.

Hele udgivelsens form og kildeværdi kan nok give anledning til nogle overvejelser: I 1990 udgav Meissner bogen *Dänemark unterm Hakenkreuz*, som i bund og grund var en fremstilling, hvilket også langt hen ad vejen gælder for denne danske pendant – til trods for titlen »Som jeg så det – Som jeg ser det«. Om forholdet mellem de to udgivelser anfører udgiveren, Aage Trommer, at Meissners oprindelige manuskript ikke i sin helhed blev trykt i den tyske bog, idet det blev tilpasset et tysk publikum. Mange af de udeladte passager er derimod med i den danske version. Til gengæld er stof, som skildrer den danske besættelsestids historie 1940-45 i al almindelighed, udeladt. Fodnoterne i den danske version er blevet til ved, at udgiveren har stillet forfatteren en række konkrete spørgsmål til manuskriptet. Noterne består således af en række uddybende oplysninger fra forfatteren.

Noterne er i virkeligheden et godt udtryk for, at udgiveren har forsøgt at få Meissner lidt mere ud af busken med hensyn til egen rolle og egne opfattelser. Den egentlige brødtekst bærer præg af Meissners forsøg på at lave en »objektiv«, neutral fremstilling. Kildematerialet er dels (stort set) allerede kendt materiale fra Den Parlamentariske Kommission, dels dansk og i mindre grad tysk litteratur, f.eks. Sjøquists Scavenius-biografi, Scavenius' bog om forhandlingspolitikken, opslagsværker om besættelsestiden m.v. (men ikke ovennævnte arbejde af Henning Poulsen!). Henvvisninger til det anvendte materiale findes kun sporadisk, og det lykkedes aldrig helt for anmelderen at finde ud af kriterierne for forfatterens kildehenvisninger. Jo, med hensyn til sekundære

kilder synes kriteriet at være, om der er tale om et egentligt citat.

Et lille suk skal også lyde over oversættelsen fra tysk til dansk. Filologisk set er den såmænd glimrende – endda punktvis elegant, men set med historisk-faglige øjne forekommer der rigeligt mange skrubbudser.

Principielt er det prisværdigt, når erindringskribenter ikke overvurderer egen rolle og betydning, men Meissner er nu lige lovlig beskedent. Det turde være en underdrivelse, når Meissner hævder, at han først skabte kontakt til Frits Clausen i sommeren 1940, fordi Meissners navn i den forbindelse var blevet »tilfældigt nævnt« (s. 118), og at det var Renthe-Fink der »skubbede ham frem i forreste række« (s. 182 note 1). Meissners forbindelse til DNSAP blev etableret længe før besættelsen, og han havde allerede fra 1937 kontakter til Danmark. Det var på det tidspunkt, at han blev rekrutteret til den såkaldte »Dienststelle Ribbentrop«, hvor han stiftede bekendtskab med den senere understatssekretær Luther. Meissners beskedenhed forbyder ham også at fremhæve de mange initiativer, han medvirkede til med henblik på at bringe en nazistisk eller ikke-parlamentarisk regering til magten i Danmark. Alt stik mod Renthe-Finks ønsker.

Netop forbindelsen til den magtfulde Luther synes at have bestemt både Meissners »storhed« og fald: Da Luther blev fjernet i Berlin på grund af en angivelig intrige mod Ribbentrop, røg Meissner også endeligt ud i København. Her var hans indflydelse dalet siden Bests ankomst i november 1942. Om Meissners oplevelse af intrigernes forgreninger til København havde man gerne hørt noget mere, ligesom andre godbidder fra de uden tvivl talrige interne tyske intriger og magtkampe i København. I stedet rundes der af med nogle kapitler om blandt andet den ty-

ske politik i Danmark *efter* Meissners afrejse til fronten. Her gengives stort set Bests synspunkter, sådan som de kommer til udtryk i dennes redegørelse fra 1951, senest publiceret i Matloks *Dänemark in Hitlers Hand*. Desuden rummer Meissners bog kapitler om retsopgøret i Danmark og de specielle problemer i Nord- og Sydslesvig efter krigens ophør. Det slesvigske spørgsmål berører Meissner også i et tidligere kapitel, hvor han trækker linier tilbage til 1920. Meissner havde personlige relationer til Nordslesvig, og af yderligere forudsætninger kan nævnes, at Meissner i 1938 i Dienststelle Ribbentrop fik til opgave at styre Nordslesvig-kontoret i Volksdeutsche Mittelstelle.

Med disse kapitler er det som med bogens øvrige: De udgør ikke mindst en kilde til Meissners selvforståelse.

Meissner opholder sig længe ved »Telegramkrisen« i efteråret 1942, som resulterede i en ny tredelt magtstruktur i Danmark og ikke mindst i nye tyske hovedaktører, nemlig Werner Best, Günther Pancke og General von Hanneken. Sidstnævnte har Ole Drostrup portrætteret og ladet komme til orde i samarbejde med Hannekens tidligere adjutant-officer Walter Kienitz. I forordet hedder det om bogen, at den »først og fremmest har som baggrund en pligtopfyldende adjutant-officers tjeneste gennem 50 år for at rehabilitere sin gamle chef«. Med baggrund i primært Kienitz' beretning, General von Hannekens privatarkiv, som generalen i februar 1945 overlod til Kienitz (afleveret til Rigsarkivet i 1967), retsprotokoller fra Nürnberg (generalen vidnede her) og ditto fra sagerne mod von Hanneken i Danmark, lykkes det for forfatteren at tegne et betydeligt mere nuanceret billede af den tyske militære øverstbefalende end det gængse. Billedet af von Hanneken som en brutal, nazistisk, korrupt og mådeligt

begavet preussergeneral kan, som forfatteren anfører, nærmest éntydigt føres tilbage til stiftamtmand Peder Herschends og Werner Bests beskrivelser af generalen.

At von Hanneken skulle have været nazist endsige medlem af partiet kan Drostrup effektivt dementere: Generalen var nemlig kristen og medlem af Johanniterordenen. Det sidste kunne ikke forenes med et medlemskab af partiet. Drostrup gør sig bogen igennem store anstrengelser for direkte at knytte generalen til oppositionen mod Hitler og partiet, men må dog medgive, at generalens tilknytning til den organiserede opposition kun kan sandsynliggøres. Her gør forfatteren en del ud af von Hannekens bekendtskab med især den oppositionelle Georg Thomas. Attentatforsøget mod Hitler i juli 1944 tog von Hanneken imidlertid direkte afstand fra, fordi en sådan handling stred mod generalens overbevisning, fastslår Drostrup, hvis spekulationer vedrørende generalens »modstand« når så vidt, at der antydes en forbindelse mellem denne og generalens fjernelse i februar 1945. Her overhører Drostrup altså von Hannekens egen forklaring om, at det skyldtes en partiintrige! Forfatteren følger generalens videre skæbne og kan påvise, at han *ikke* blev dømt for korruption, men for uregelmæssigheder i embedsførelsen. Han blev i april degraderet til menig og idømt otte års fængsel. Hitler omgjorde personligt dommen dagen efter afsigelsen ud fra den betragtning, at Tyskland i denne skæbnestund ikke kunne undvære officerer, blot fordi de havde »stjålet nogle møbler«. Det var altså von Hannekens angivelige brøde. Han blev derfor med rang af major sendt i kamp mod de fremtrængende russere.

At generalen skulle have været mådeligt begavet, forekommer ikke videre troligt på baggrund af det karriereløb, som bogen ridser op: Under 1. Ver-

denskrig forrettede han tjeneste i Hindenburgs stab. Fra 1934 til 1942 var han en hovedperson i planlægningen af den tyske oprustning, først som stabschef i Heeres Waffen Amt, siden som generalbefuldmægtiget for jern- og stålproduktion i fireårsplanen. Fra 1938 var han understatssekretær i Reichswirtschaftsministerium med ansvar for råstofforsyningen og færdigvareproduktionen. I september 1942 blev von Hanneken fritstillet, dels på grund af visse meningsforskelle i ministeriet, dels på grund af visse omlægninger i ledelsen af den tyske krigsproduktion.

Næste station i von Hannekens karriere var posten som militær øverstbefalende i Danmark. I den forbindelse kan Drostrup ganske overbevisende påvise, at von Hannekens udnævnelse *ikke*, som tidligere antaget, skal ses som udtryk for en hårdere tysk kurs i forbindelse med Telegramkrisen, idet udnævnelsen ganske enkelt var led i en almindelig rokade.

Efter at have fået von Hanneken til Danmark analyserer Drostrup i bogens hovedstykke de centrale begivenheder og kriser i det dansk-tyske forhold: hvordan agerede generalen under disse – herunder ikke mindst i forhold til de to øvrige tyske høvdinge i Danmark, Dr. Best og SS- og politichefen Günther Pancke. At der især mellem Best og von Hanneken *skulle* opstå kompetencestridigheder, er ikke mærkeligt, for begge kunne med henvisning til deres funktionsbeskrivelser gøre krav på at være det tyske riges øverste repræsentant i Danmark. Der var grå områder, hvor det var ganske vanskeligt at afgøre, om det var et civilt eller militært anliggende. Ud over disse uafklarede kompetencer lader Drostrup også en anden kilde til uoverensstemmelser skinne igennem: Best var en benhård karriere-nazist, en udspekuleret jurist med politiske ambitioner. Heroverfor stod den ganske vist

bulderbasseagtige, men beskedne og hæderlige officer, som konsekvent nægtede at tage del i det politiske spil. Drostrups sympati er helt på generalens side – hvilket er nyttigt at have i baghovedet, når man vurderer forfatterens analyser. Men det synes godtgjort, at von Hanneken *ikke* greb efter magten i Danmark med indførelsen af den militære undtagelsestilstand i forbindelse med urolighederne omkring den 29. august 1943 – en undtagelsestilstand han vel at mærke forsøgte at bevare så længe som muligt.

Aktionen mod de danske jøder nægtede von Hanneken at deltage i – under henvisning til manglende militære styrker. Men Drostrup antyder derudover, at von Hanneken nærmest skulle have forsøgt at *bremse* aktionen, fordi den stred mod hans kristne overbevisning. Man tror det gerne, men savner kildebelæg. Med hensyn til henrettelserne af danske sabotører påviser Drostrup, at von Hanneken formelt set kun havde ansvaret for de militære domstoles afgørelser i tiden august-december 1943.

Under Folkestrejken i juni 1944 viser Drostrup, at generalen gik skarpt i rette med det tyske politiske planer om at beskyde de københavnske arbejderkvarterer med artilleri. Tanken blev fremsat på et hidtil ukendt møde mellem blandt andet Best, Pancke og von Hanneken den 30. juni 1944 på Lille Amalienborg på Østerbrogade. Emnet for dette møde var bekæmpelsen af de københavnske uroligheder. Von Hanneken var af den mening, at krisen var politisk og derfor måtte løses politisk, hvilket måtte være Bests ansvar. Dokumentationen for mødet samt mødedeltagernes synspunkter hviler udelukkende på Kienitz' beretning. Denne principielle svaghed til trods forekommer mødet at være veldokumenteret. Det samme gør sig gældende for et andet interessant møde, som von Hannekens adjutant har noteret sig: Generalen blev uventet opsøgt af Best i

Lunderskov to dage før aktionen mod det danske politi den 19. september 1944. De to skændtes højlydt om det forestående og var således begge på dette tidspunkt orienteret om Günther Panckes aktion. Dette har Best til stadighed benægtet!

Drostrups konklusion på sit energiske defensorat er, at von Hanneken og værnemagten ikke forværrede klimaet for Dr. Best og dennes forhandlingspolitik. Forudsætningen for, at generalen kunne løse sine militære opgaver i Danmark, var, at der herskede ro og orden i landet. Han var derfor fremfor nogen interesseret i fortsat politisk stabilitet, både i forhold til den danske befolkning og til Dr. Best. Derfor optrådte han til stadighed mådeholdent. Ansvar for radikaliseringen af den tyske besættelsesmagts optræden 1942-45 lå alene hos Best – også i situationer, hvor Pancke formelt var initiator.

En ganske anderledes vurdering får man fra Landrat, Dr. Wilhelm Casper, som i en murstenstykk selvbiografi med den smukke titel *Wir Menschen sind eine Familie* over ca. 50 sider beskriver sin tid i Danmark fra november 1943 til maj 1945. Casper blev angiveligt hentet til Danmark af Dr. Best fra en stilling som Militärverwalter på Kanaløerne. I Silkeborg kom Casper til at bestride en tysk pendant til den stilling, som stiftamtmand Peder Herschend blev udpeget til den 15. november 1943. Hvor Herschend blev leder af den danske centraladministrations forbindelseskontor til det tyske militære hovedkvarter i Silkeborg, ledede Dr. Casper Bests tilsvarende kontor ved den militære stab.

Om aktørerne Best og von Hanneken hedder det blandt andet i Caspers selvbiografi: »Dr. Best war in seiner offenen, geraden Art Hanneken geistig und charakterlich weit überlegen. Hanneken konnte deshalb nur durch Intrigen bei

Hitler Bests Stellung in Dänemark untergraben. Hierin fand er Unterstützung bei dem SS-General Pancke. Beide hatten eine stärkere Stellung bei Hitler als Best, der dem schwachen Reichsaussenminister nachgeordnet war, während Hanneken dem Oberkommando der Wehrmacht und Pancke dem SS-Führer und Reichsinnenminister Himmler unterstand. Beide wussten, dass sie mit düsteren Lageberichte bei Hitler ein offenes Ohr fand«. Og videre sammesteds også om sin egen rolle: »Durch meine täglichen Gespräche mit Hanneken und meine täglichen Ferngespräche mit Best konnte ich verhindern, dass Hanneken endgültig die vollziehende Gewalt in Dänemark übernahm und mich dabei als Chef der Zivilverwaltung missbrauchte« (s. 367).

Citatet giver ikke blot et godt indtryk af Caspers tildeling af helte- og skurke-roller. Det antyder også to andre karakteristika ved Caspers bog: en nærmest mageløs apologetisk grundtone og forfatterens mildt sagt manglende beskedenhed.

Således anfører Casper, at han lige fra begyndelsen stedse havde ét mål for øje under sit virke i Danmark, nemlig »... die deutschen Streitkräfte kampflös nach Deutschland zurückzubringen« (s. 356). Bogen igennem refererer Casper ideligt til sine bekendtskaber i oppositionelle kredse, og selv tog han aldrig notater vedrørende sine samtaler med Best og andre – af frygt for at de ville kunne bruges af Hitler som beviser i en »Landesverratsprozess gegen mich oder meine Gesprächspartner« (s. 362). Ja, så er selv Best fremstillet som en slags oppositionel! Ædelmodighed føjes også dertil: »Ich sagte Best, dass ich meinen Posten aufgeben und zur Wehrmacht zurückkehren wollte, weil ich nach diesem Mord [mordet på Kaj Munk i 1944] keine Möglichkeit zu positiver Arbeit in Dänemark sähe. Er sagte: »Das wäre

ein Fehler. Sie würden Ihre Stelle für einen anderen freimachen, der nicht so viele Gewissen hat wie Sie und Unheil anrichtet. Ich erwog, als ich das Ultimatum an die dänische Regierung zu übergeben hatte, auch meinen Rücktritt. Die Gewissheit, dass dann Dänemark als weiteres Land in den Krieg hineingerissen würde, gab den Ausschlag, hier zu bleiben«. Ich wollte Werner Best in seiner schweren Aufgabe nicht im Stich lassen und dachte daran, dass er das Leben der dänischen Juden gerettet hatte. Ich sagte ihm zu, dass ich weiter in Dänemark bleiben wollte. Wenn ich aufmerksam genug war, konnte ich vielleicht verhindern, dass in Dänemark eine deutsche Militärdiktatur wurde. Dann war mein Bleiben gerechtfertigt« (s. 363).

Angiveligt var Casper informeret på forhånd om kuppet mod Hitler i juli 1944 og havde fået i opdrag af Fritz Graf Schulenburg at formå værnemagten i Danmark til at stille sig på den nye tyske regerings side. Hvordan dette skulle foregå, og hvordan Casper i Silkeborg oplevede det mislykkede attentat, beskrives levende. Om vi så skal fæste lid til forklaringen, er et vanskeligt spørgsmål. Peder Herschend, med hvem Casper førte daglige forhandlinger, beskriver i sin beretning Casper som en ubetydelig budbringer i det tyske hierarki. Videre skriver Herschend, at Dr. Casper »sin udpræget civile indstilling til trods var en stor beundrer af Hitler og strålede som en sol, når han kunne få anledning til at omtale, at han havde mødt »der Führer« personlig...« (Peder Herschend: *Fra min Silkeborg Tid*, s. 35). Skal man være imødekomende over for Casper, kan man naturligvis pege på, at Herschends tidligere nævnte karakteristik af general von Hanneken åbenbart står til diskussion!

Von Hannekens afløser som Wehrmachtbefehlshaber i Danmark, gene-

raloberst Lindemann, der tiltrådte i januar 1945, beskriver Casper som en intelligent, men benhård og fanatisk officer. Det kom til udtryk under Lindemanns håndtering af situationen fra begyndelsen af maj 1945, hvor kapitulationen var nært forestående. Ifølge Casper meddelte Lindemann ham efter mødet den 3. maj i Mürwik, at han var fast besluttet på at kæmpe i Danmark. Casper skulle forberede sig på i den situation at blive udnævnt til Chef der Zivilverwaltung og kunne godt begynde at udforme sine første ordrer. Ifølge Casper saboterede han Lindemanns ordre ved gennem Oberst von Eitzdorff fra Lindemanns stab at få forbindelse til Graf Schwerin von Krosig i Mürwik og formå denne til udtrykkeligt at få nævnt Danmark i våbenstilstandsteksten.

Om morgenen den 4. maj nægtede Casper direkte over for Lindemann at parere ordre, skal man tro Casper. Lindemanns reaktion var at true ham med henrettelse. Generalobersten truede også Best med henrettelse, hævder Casper. Angiveligt fordi Best ikke sørgede for den 5. maj om morgenen at ødelægge den danske radio.

Efter den 5. maj 1945 stod to ting på Caspers program i Danmark: at sørge så godt som muligt for de tyske flygtninge og at forberede de tyske militære troppers fredelige hjemmarch. Også hvad angår det sidste, tildeler Casper sig hovedrollen – hvilket forekommer en anelse besynderligt, al den stund generaloberst Lindemann frem til sin arrestation den 4. juni 1945 havde det absolutte ansvar for denne i virkeligheden meget omfattende og komplicerede militære operation.

De tre udgivelser aktualiserer endnu en gang behovet for en forsigtig omgang med aktørberetninger – i hvert fald hvis det ædle mål er »wie es eigentlich gewesen«.